

УДК 347.962

Е.В. Тертична, здобувач Львівського
університету бізнесу та права

ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ СУДОВИХ ОРГАНІВ ЯК СКЛАДОВОЇ СИСТЕМИ РОЗПОДІЛУ ВЛАДИ

У статті проаналізовано основні науково-теоретичні та практичні аспекти як вітчизняних, так і зарубіжних фахівців щодо формування та оцінки рівня проблем, пов'язаних з обґрунтуванням особливості поділу влади та судової влади як специфічної незалежної гілки державної влади. Досліджено сутність судової влади її особливості та ознаки, що дозволило сформулювати теоретичні передумови цього правового явища.

Ключові слова: влада, державна влада, гілка влади, суд, судова влада, органи судової влади.

В статье проанализированы основные научно-теоретические и практические аспекты как отечественных, так и зарубежных специалистов по формированию и оценки уровня проблем, связанных с обоснованием особенности разделения властей и судебной власти как специфической независимой ветви государственной власти. Исследована сущность судебной власти ее особенности и признаки, что позволило сформулировать теоретические предпосылки этого правового явления.

Ключевые слова: власть, государственная власть, ветвь власти, суд, судебная власть, органы судебной власти.

The paper explores the basic scientific theoretical and practical aspects of both domestic and foreign experts on the formation and evaluation of issues related to justification of separation of powers, and especially the judiciary as a specific independent branches of government. The essence of the judiciary and its particular characteristics, which allowed to formulate the theoretical background of this legal phenomenon.

Keywords: power, state power, legislative power, the court, the judiciary, the judicial authorities.

Постановка проблеми. У світовій громадській свідомості розуміння принципу поділу влади і судової влади як самостійної гілки державної влади пройшло довгий і важкий шлях. На сьогоднішній день в Конституціях багатьох держав обов'язково виділенні окремі глави або розділи, в яких чітко окреслено повноваження органів судової влади та їх роль в розвитку правової держави.

Судова влада — це специфічна незалежна гілка державної влади, що здійснюється шляхом прилюдного, змагального, як правило, колегіального розгляду і вирішення в судових засіданнях суперечок, які мають юридичне значення. Основними видами судочинства є: конституційне; цивільне; кримінальне; адміністративне. Ознаки судової влади: законність; незалежність; гласність; змагальність; поєднання колегіальності та одноособовості.

Аналіз досліджень і публікацій. В основу написання даної статті покладено наукові ідеї відомих вчених, серед яких доцільно виділити А.С. Автономова, В.Д. Басай, С.Л. Дегтярова, В.П. Кашепова, А. И. Косарева, В.А. Лазареву, В. П. Малахова, І.Є. Марочкіна, Р.Т. Мухаева, І.В. Назарова, В.С. Нерсесянца, В.В. Сердюка, Н.В.Сібільову, О. Ф. Скакуна, В. Е. Чиркина.

Формування цілей статті. Незважаючи на те, що в науковій літературі питанням місця та ролі судової влади у концепції поділу влади приділяється значна увага, у зв'язку із нинішньою судовою реформою, особливої актуальності сьогодні набувають питання вивчення особливості судової влади як складової системи розподілу державної влади. Виходячи із означеного *метою даної статті* є науково-теоретичний аналіз актуальних питань щодо місця судової влади у концепції розподілу влади та

обґрунтування пропозицій для вдосконалення національного законодавства.

Основний зміст дослідження. Важливим аспектом у побудові ефективної, дієвої, працездатної системи розподілу влади в Україні є вирішення питань, пов'язаних зі з'ясуванням саме правової природи та виокремлення особливостей, притаманних органам судової влади як однієї з гілок державної влади, визначення її місця та ролі в розбудові демократично розвинутої країни, де одним із основних завдань державної влади є забезпечення прав, свобод та законних інтересів людини та громадянина.

Тому з методологічної точки зору вважаємо за необхідне дослідити такі наукові поняття та терміни: «влада», «державна влада», «гілка влади», «суд» «судова влада», а також проаналізувати співвідношення цих наукових термінів, що дасть можливість визначити правову природу судової влади, виділити її специфічні ознаки та особливості як однієї з гілок влади в системі розподілу влади.

З точки зору загальноприйнятого розуміння терміна «влада» існують неоднозначні позиції з приводу тлумачення цього терміна, явища. Так, наприклад, на думку С. І. Ожегова, влада – це право, сила й воля над чим-небудь, свобода дій і розпоряджень [1, с. 90]. Інший відомий науковець, а саме В. І. Даль, під владою розуміє: 1. Право та можливість розпоряджатися ким-небудь, чим-небудь, підкоряти своїй волі. 2. Політичне панування, державне управління та його органи. 3. Особи, наділені урядовими й адміністративними повноваженнями [2, с. 213].

Слід погодитися з позицією деяких авторів, які розглядають поняття «влада» як політико-юридичну категорію, як право і можливість одних управляти іншими, впливаючи на їхню поведінку та діяльність, використовуючи при цьому авторитет влади та право [3, с. 52].

Відомий український науковець О. Ф. Скакун цілком справедливо відзначає, що сутністю влади є вольові відносини (керування, панування, підкорення). Влада припускає верховенство, монополне право суб'єкта приймати рішення («авторитетні рішення»), обов'язкові і значущі для об'єкта, і спроможність забезпечувати виконання взятих на себе зобов'язань, тобто контролювати об'єкт. Суспільство об'єктивно потребує влади. Вона протистоїть анархії, перешкоджає руйнівним діям, небезпечним для всього соціального організму. Авторитет, право, насильство – засоби, за допомогою яких влада має можливість здійснювати свою волю, певним чином впливати на діяльність і поведінку людей [4, с. 33].

Отже, можна дійти висновку, що державна влада є особливим різновидом соціальної влади. Якщо у первісному суспільстві соціальна влада має публічний (суспільний) характер, то в класово-організованому – політичний. У державі ми маємо справу з політичною владою. В аналізі політичних систем суспільства влада посідає таке саме місце, як гроші в економічних системах: вона має міцні корені в суспільному і приватному житті громадян. В науковій літературі сформувалися два погляди на співвідношення політичної та державної влади. Згідно з першим, «політична влада» і «державна влада» – поняття тотожні, оскільки політична влада походить від держави і здійснюється за її прямої або опосередкованої участі. Прибічники другого вважають «політичну владу» і «державну владу» нетотожними поняттями, хоча будь-яка державна влада є політичною. Дійсно, політична влада нерозривно пов'язана із владою державною, знаходить у ній своє продовження. Державна влада – головний, типовий засіб здійснення політичної влади [4, с. 34].

Що стосується визначення терміна «політична влада», то на думку окремих фахівців, вона є вмінням державних структур підкорювати поведінку людей волі

пануючого класу або всього суспільства. Аналогічно трактують державну владу й інші вчені [5, с. 25].

З точки зору співвідношення понять «політична влада» та «державна влада» цілком обґрунтованою є позиція В. Е. Чиркіна. Науковець наголошує на тому, що політична влада нерозривно пов'язана з владою державною: щоб домінуюча соціальна спільнота могла повною мірою реалізовувати політичну владу, свою волю, вона повинна мати важелі державної влади. Водночас публічна політична влада середнього класу реалізується не тільки державним апаратом, а й у самому процесі виборів, референдуму, через суспільну думку, засоби масової інформації, різні групи тиску тощо [6, с. 115].

В контексті дослідження системи розподілу влади між різними гілками державної влади на особливу увагу заслуговує термін «гілка влади», який незважаючи на його широке використання в літературі, на даний момент не має єдиного загальноприйнятого визначення. Зокрема, немає єдиного погляду на те, як мають співвідноситися між собою різні гілки влади, навіть існують розбіжності щодо кількості та назв влад в державі, все це, безумовно, вносить додатковий елемент актуальності у дослідження даного питання.

Ш. Л. Монтеск'є у своїй праці «Про дух законів» виділяв в кожній державі три форми влади: влада законодавча, влада виконавча, яка займається питаннями міжнародного права, і влада виконавча, яка відає питаннями права громадянського [7, с. 211].

Китайський вчений і політик Сунь Ятсена у роботі «Конституція п'яти влад» [8, с.473.] окрім законодавчої, виконавчої і судової гілок влади виділяв ще екзаменаційну і контрольну влади.

До зазначених трьох влад, окремі вчені, в інтересі державної єдності, додавали посередницьку владу. Ця думка відомого французького філософа, публіциста, політичного діяча кінця XVII — початку XIX ст.. Бенджамена Констана відображена у португальській конституції Дон-Педро. Деякі науковці, поряд з виконавчою владою виділяли правлячу, наглядаючу та представницьку.

У монографічній літературі одним з найбільш повних можна вважати визначення, сформульоване А. Автономовим, який вказує, що під гілкою державної влади розуміється один або кілька державних органів, що утворюють в рамках єдиного механізму здійснення влади самостійну систему, яка наділяється владними повноваженнями для виконання властивих їй функцій [9, с. 75].

Загалом можна погодитися з наведеними визначеннями, проте на наш погляд, гілка державної влади є не лише організаційною одиницею, але й також інституційно-функціональною структурою. Ймовірно, що кожна гілка в системі державної влади має не тільки певні організаційні форми, але й особливу рольову функцію з державного управління. Законодавча функція організаційно представлена парламентом, виконавчорозпорядча — урядом, судова — судами. Зауважимо, що при існуючій класифікації гілок влади функції кожної гілки реалізуються в різних організаційних формах, не завжди однорідних, що пов'язано з ускладненням державного апарату, хоча сама функція залишається. Гілка влади, з одного боку, постає як системний орган або система, а з іншого — як матеріалізована в органах гілки влади функція певної частини державного апарату [10, с. 574].

До основних ознак, що дозволяють говорити про окрему гілку влади, можна віднести: наявність власної компетенції, певного комплексу повноважень і обов'язків,

за допомогою яких суб'єкти влади виконують свої функції, самостійність, тобто можливість суб'єктів влади здійснювати свої функції незалежно від інших державних органів, виключення підпорядкування будь-якому зовнішньому керівництву, а також незалежність суддів, виключність повноважень суб'єктів влади, об'єднаних в рамках однієї гілки влади (тобто виключення можливості виконання функцій державного органу іншим органом влади) [11, с. 31].

Визначення характерних особливостей судових органів як складової системи розподілу влади потребує окремого дослідження правової природи понять «суду» і «судової влади» з теоретико-правових позицій.

Як свідчить аналіз наукових праць, довідкової літератури, термін «суд» вживається у декількох значеннях. Їх можна звести до наступних: правосуддя або державний орган, що розглядає та вирішує спори між різними суб'єктами суспільних відносин; суддя (склад суду), що слухає справу; судовий процес, розгляд спору між кількома суб'єктами; приміщення, в якому такий орган перебуває. Ряд дослідників або робили певні спроби формулювання єдиного розуміння вказаного поняття, або обґрунтовували необхідність його використання для характеристики відповідного явища, дії або органу. Так, на думку С. Дегтарова, найбільш доцільним є визначення суду як органу судової влади, що виділяє його серед інших судових органів [12, с. 7]. Із цією тезою не погоджується вітчизняний дослідник І. Назаров, наголошуючи на тому, що до органів судової влади належать не тільки суди, тому й використання даного визначення винятково для позначення суду як державного органу судової гілки влади є нелогічним [13, с. 181]. Інший український вчений В. Сердюк, який ґрунтовно досліджує місце Верховного Суду України в системі розподілу функцій влади, визначає суд як орган, підкреслює державний характер судових органів та вказує на необхідну для них незалежність від неофіційного впливу владних структур [14, с. 172].

Таким чином, як показує аналіз чинного законодавства, незважаючи на широке вживання понять «суд», а також «судова влада», «судова система», зміст цих понять у ньому не визначається. Одна із причин цього — відсутність єдиної і однозначної позиції із вказаного питання в юридичній науці. Тому заслуговує на увагу думка І. Назарова, який вважає, що при використанні терміна «суд» слід враховувати певні умови та ситуації. А саме: важливість і значущість суду для держави і суспільства обумовлює його часте використання в широкому значенні на побутовому, науковому та законодавчому рівнях — як інститут, як подія, як явище, як суб'єкт, що підтверджує необхідність формулювання значення терміна «суд» у відповідних нормативно-правових актах [13, с. 188].

Як відзначає В. Басай, суди, здійснюючи лише їм властивими способами і можливостями правовий вплив на фізичних і юридичних осіб та на соціальні процеси в суспільстві, реалізують судову владу [15, с. 11].

У правовій літературі, юридичній науці та практиці термін «судова влада» вживається у різних значеннях: суд, система судових установ; сукупність органів, що здійснюють правосуддя; саме правосуддя. Це пояснюється тим, що вчені-юристи використовують різні методологічні підходи щодо формулювання вказаного поняття. По-перше, судову владу розглядають в контексті її носіїв — судових органів. Вказаний підхід передбачає з'ясування організаційно-правових, ресурсних питань судової влади, тобто акцентується увага на її організаційному аспекті. По-друге, як діяльність з вирішення конкретних судових справ, тобто увага акцентується на функціонально-змістовому аспекті.

У юридичній енциклопедії поняття «судова влада» сформульовано як одна з

гілок влади, основним завданням якої є здійснення правосуддя [16].

В теорії права судову владу визначено як незалежну владу, що охороняє право, виступає арбітром у спорах про право та справляє правосуддя [4, с. 604]. Відомий процесуаліст В. Лазарева визначає її «як виключні повноваження спеціальних органів держави, які полягають у розгляді і розв'язанні в особливій процесуальній формі соціальних конфліктів правового характеру, направлені на захист і поновлення прав і свобод людини і громадянина у формі правосуддя» [17, с. 53]. Але реалізація судової влади не може обмежуватись лише здійсненням правосуддя через розгляд конкретних цивільних чи кримінальних справ.

Отже, розмаїття підходів щодо визначення поняття «судова влада» пояснюється як різними методологічними підходами, так і її специфічними ознаками. Формулювання дефініції «судова влада» зобов'язує враховувати положення про те, що судова влада за своїми властивостями є державною зі всіма належними атрибутами та чітко визначеною компетенцією, є одним із продуктів здійснення поділу влади з ознаками незалежності і самостійності, повинна мати такі механізми її забезпечення її функціонування, які б гарантували її самостійність, здійснюється в певних організаційних та процесуальних формах, встановлених законом, має універсальний та виключний характер та здійснюється на професійній основі. Виходячи з цього, слушним є формулювання поняття, запропоноване І. Марочкіним та Н. Сібільовою: судова влада — це специфічна гілка єдиної державної влади, що має власну виключну компетенцію щодо розгляду правових конфліктів і реалізується виключно конституційними органами (судами) в межах закону та спеціальних (судових) процедур [18, с. 7].

Висновки. Підсумовуючи певні науково-теоретичні та практичні питання як вітчизняних, так і зарубіжних фахівців стосовно особливостей органів судової влади в системі розподілу влади, маємо можливість дійти певних висновків та умовиводів. По-перше, держава та влада — це, насамперед, соціальні явища, які взаємопов'язані між собою. Там, де є держава, існує і влада, і навпаки, без влади не може існувати жодна держава. Політична влада, як різновид державної влади — це можливість певного класу, групи, клану, партії тощо нав'язувати свою волю решті суспільства демократичними або недемократичними методами. По-друге, на підставі дослідження поняття «гілка влади», під гілкою державної влади ми розуміємо організаційно-правову трансформацію певної функції державного апарату з державного управління. По-третє, окрім вироблених в науковій літературі критеріїв розмежування гілок влади, ми виділяємо наступні: неподільність владних функцій, особливий характер формування державних органів, об'єднаних в рамках однієї гілки влади, публічність діяльності суб'єктів влади (тобто відсутність потреби у спеціальному державному органі для надання публічного характеру рішенням суб'єктів владних повноважень), повнота влади, яка визначається змістом та обсягом компетенції державних органів, кінцевим характером їх рішень та обов'язковим характером цих рішень для фізичних або юридичних осіб, державних органів і посадових осіб, конституційне закріплення противаг і балансів, які виключають можливість втручання на законних підставах у діяльність державних органів, що входять до різних гілок влади, а також конституційність здійснення владних функцій у рамках гілки влади.

На підставі цього судову владу ми визначаємо як різновид державної влади, яка самостійно і незалежно від інших видів державної влади (законодавчої і виконавчої), здійснює владні, публічно-правові повноваження у встановлених державою формах і з використанням відповідних процедур.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. - М.: Рус. яз., 1991. - 917 с.
2. Даль В. И. Толковый словарь русского языка : в 4-х т. / В. И. Даль. - Т. 1. - М.: Рус. яз., 1981. - 699 с.
3. Политология / под ред. Г. Е. Полуниной. - М.: ИЦ «Акалис», 1996. - 277 с.
4. Скакун О. Ф. Теория держави і права : [підруч.] / О. Ф. Скакун ; пер. з рос. -Х.: Консум, 2001. - 656 с.
5. Теория государства и права : [учеб. пособие для вузов] / под ред. А. И. Косарева. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2000. - 208 с., с. 25.
6. Чиркин В. Е. Современное государство / В. Е. Чиркин. - М.: Междунар. отношения, 2001. - 416 с.
7. Правовая мысль : Антология / автор-составитель В. П. Малахов. — М.: Академический проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2003. — 1016 с.
8. Мухаев Р.Т. Хрестоматия по теории государства и права, политологии, истории политических и правовых учений: Пособие для вузов, юридических и гуманитарных факультетов. - М.: "Издательство ПРИОР", 2000 - с. 470 – 473.
9. Автономов А.С. Избирательная власть. — М.; Права человека. — 2002. — С. 74—75.
10. Проблемы общей теории права и государства. Учебник для вузов. Под общ. ред. Нерсисянца В.С. — М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М. — 1999. — С. 574
11. Конституционные принципы судебной власти Российской Федерации / отв. редактор д.ю.н. В.П.Кашепов - М.: ИД «Юриспруденция», 2011. - С. 31-43.
12. Дегтяров С.Л. Реализация судебной власти в гражданском судопроизводстве: теоретико - прикладные проблемы /С.Л.Дегтяров.- М.: Изд-во Волтерс Клувер, 2007.- 376с.
13. Назаров І.В. Використання терміна «суд» у законодавстві України / І.В.Назаров //Вісник Академії правових наук України. - 2009.- №4 (59), С.180 - 188.
14. Сердюк В.В. Верховний Суд України в системі розподілу функцій влади: монографія / В.В.Сердюк. - К. : Істина, 2007. - 229с.
15. Басай В.Д. Судові та правоохоронні органи України. Підручник. У 2 - х кн. Книга 1.Судоустрій України / В.Д.Басай. - Івано -Франківськ: Вік, 2004.- 306с.
16. Юридична енциклопедія : В 6 т. / Ред.кол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. - К.: «Укр. енцикл.», 1998.
17. Лазарева В. А. Судебная власть и уголовное судопроизводство / В.А. Лазарева //Государство и право. - 2001.- №5., с. 53.
18. Організація судової влади в Україні: Навчальний посібник / За редакцією І.Є.Марочкіна, Н.В.Сібільової. - Х.: Національна юридична академія України, 2009. - 184с.

